

107396
 rep med
 esmidler.
 r NATO
 at det er
 older sin
 sesstyrke
 nige om
 med en
 lng.
 ger ikke
 fremstøt
 i. Skulle
 asjon at
 øte også
 invåpen.
 iengende
 konflikt
 sisk rag-
 overfor
 seg for
 intetgjo-

ening at
 NATO's
 e seg om
 ar. Jeg
 tiske og
 for at vi
 slik inn-
 mobili-
 ert med
 d, er så
 onslinje
 i eneste
 lening i

valget i
 ie, som
 ng med
 vedtatt
 onsmote
 i. Bare
 in Hal-
 mulert
 tvidede
 3 med-

AFTENPOSTENS

KRONIKK 15. 6. 1963

Den politiske rekonstruksjon i Norge mai — juni 1945

Av dosent dr. philos. THOMAS CHR. WYLLER

I Frigjøringen i mai 1945 stilte Norge overfor en lang rekke overgangsproblemer. Landet skulle gjenreises og landssvikere renses ut, forvaltningsapparatet settes i sving og 300 000 tyske soldater avvæpnes. Både samfunn og individer slikket sår og tok fatt på rekonstruksjonens mangslungne oppgaver.

På det politiske plan gjaldt det å bygge opp igjen den demokratiske struktur og bringe den politiske prosess tilbake til sitt tradisjonelle leie. Institusjoner skulle gjenreises, personer bringes på plass, oppgaver og posisjoner fordeles. I fem år hadde de politiske former vært irregulære og politikkenes innhold ytterst spesi-

elt: I den illegale motstandskamps form var politikk blitt det samme som folkets og gruppers kamp mot okkupasjonsmakt og statsmakt. Hjemmefronten hadde skapt sine egne ledere, utefronten var samlet omkring regjeringen i London eller i andre eksilmiljøer. Det var mange

tråder som skulle smeltes sammen igjen i mai måned, og rekonstruksjonsfasen tok da også sin tid: Den strekker seg fra frigjøringsdagen til den 25. juni da Einar Gerhardsen dannet sin samlingsregjering.

I disse seks uker har vi å gjøre med etpar sentrale problemer, vi møter endel hovedpersoner i det politiske spill og en serie viktige vedtak for den endelige avklaring foreligger.

På det rikspolitiske plan er de to hovedproblemer disse: Skal Stortinget innkalles? Og hvem skal danne den nye regjering? Like enkle som de idag er å formulere, like kompliserte var de dengang både å overskue og ta gjennomtenkt standpunkt til.

«Stortingsspørsmålet» hadde en rettslig og en politiets side. Valg var sist avholdt i 1936, og etter den 10. januar 1941 var tingets fire-års periode utløpt. Okkupasjonstilstanden hadde umu-

liggjort nyvalg, og ved frigjøringen var det konstitusjonelle spørsmål dette: Eksisterer det «gamle» storting fortsatt i kraft av Grunnlovens «ånd» som sier at et storting alltid må forefinnes? Eller må bestemmelsen om funksjonsperioden være avgjørende slik at landet etter januar 1941 faktisk har vært uten noe gyldig storting?

Det var et ikke helt enkelt rettslig problem som her forelå presentert, og de rettslærde var da også sterkt uenige om den rette løsning. Men det hele ble desto mer innfløkt som klart politiske momenter også forelå. Stortingsmennenes deltagelse i riksrådsforhandlingene sommeren og høsten 1940 hadde i manges — og ikke minst i hjemmefrontledernes — øyne kompromittert dem politisk; man kan faktisk si at de første spirer til norsk motstand ble reist ikke mot NS eller tyskerne, men mot de stortingsmenn som hadde latt seg presse til langt på vei å godta de tyske krav om avsettelse av konge og regjering. I flere år derefter var det en utenkelig tanke for hjemmefrontlederne at frigjøringens første resultat skulle bli en gjeninnkalling av det «gamle» storting. Først i krigens siste fase skiftet flere av dem oppfatning: Det ble da klart at det sittende storting, sin alder til tross, var det eneste representative organ man hadde, og at den parlamentariske kontinuitet bare kunne bevares om tingmennene fra 1936 ble kalt sammen igjen. Men i frigjøringsøyeblikket var intet avgjort: både i

motstandskretser og innen regjeringen var spørsmålet holdt åpent.

På samme måte var «regjeringssspørsmålet» også svevende da tyskerne kapitulerte. Det forelå klare utsagn fra statsminister Nygaardsvold om at hans regjering ikke ville fortsette. Men det var uklart hvorvidt han selv kunne tenke seg et personlig come back eller hvem som ellers ville kunne danne regjering. Og selv om hjemmefrontlederne klart hadde frasagt seg alle politiske ambisjoner, var det innlysende at den nye regjering måtte rumme menn som hadde vært hjemme i krigsårene. Hva som på dette område fantes av konkrete opplegg og planer i politisk bevisste kretser, er vanskelig å si. Mye tyder på at det nærmest intet fantes som fortjener karakteristikken «plan». Til gjengjeld forelå idéer og meninger i overflod.

Disse er problemene som gav rammen om tidens politikk. De ble tatt opp og løst av en håndfull menn, av periodens politikere. Hvem er hovedpersonene i det store spill som tar sin begynnelse selve frigjøringsnatten?

I Oslo er det Hjemmefrontens ledelse (HL), en gruppe personer som den 5. mai hadde fått regjeringens blanco-fullmakt til å foreta seg nær sagt hva som helst for å sikre ro og orden ved en kommende tysk kapitulasjon. Ledelsen hadde etablert seg selv, og bare dens førstemann, h.r. Justitarius Paal Berg, var direkte godkjent fra London. Regjeringen visste ikke de riktige navn på

alle de menn den gav sin fullmakt, ja selv innbyrdes kjente ikke alle disse hverandre annet enn under dekknavn. Det var en slik gruppe som møtte frigjøringen med den kanskje mest vidtgående maktkonsentrasjon vi kjenner fra nyere norsk historie.

I frigjøringsøyeblikket møtes den i konflikt med politiker-gruppe nr. 2: tre medlemmer av Stortingets presidentskap. Disse hadde vedtatt at Stortinget skulle innkalles snarest mulig, men kunngjøringen ble nektet publisert av HL som hadde kontroll med Oslo-pressen. Det er presidentenes siste opptreden på arenaen som aktive subjekter. Utover i mai vedble den nok å være i sentrum, men da bare som objekter for andre.

London-regjeringen var etter månedlange overveielser kommet frem til den plan som ble aktualisert i mai: Den sendte hjem en fortropp, 5 statsråder som dannet den såkalte regjeringsdelegasjonen. Formannen var Oscar Torp, medlemmer ellers Sven Nielsen, Støstad, Hartmann og Wold. Gruppen ser ikke ut til å ha spilt noen aktiv politisk rolle i mai-ukene; statsrådene ble nedsyttet i administrative gjøremål og har trolig hatt mer behov for å bli informert enn mulighet for selv å gi direktiver. Resten av regjeringen kom først hjem den 31. mai. Og først da trer Nygaardsvold personlig inn i bildet, men — som vi straks skal se — på en særegen måte. Det samme gjelder stortingets førstepresident, C. J. Hambro.

Fortsatt side 12, spalte 4.

Stortingsspørsmålet blir løst først. Etter noen ukers varsom føling på hverandres tenner — bare kommunistene står øyeblikkelig frem med et pro-Stortinget-standpunkt — markerte Høyre sin linje den 24. mai: Stortinget skal kalles sammen. Arbeiderpartiet fulgte etter, men en tilleggspresisering: Presidentskapet skal skiftes ut. Venstre sluttet seg til i hovedsaken, og dermed var problemet de facto avgjort. Ifølge Elverumsfullmakten fra 1940 skulle regjering og presidentskap ta stilling til Stortingets neste møte. I mai ble ingen av dem spurt, men de statsrettslige formalias krav ble oppfylt den 4. juni da de to grupperinger møttes og «vedtok» hva alle da visste var et fait accompli.

Det hele var en forbausende fredelig løsning og en seier for partiene menn mot de kretser i hjemmefronten som fortsatt ikke ønsket Stortinget innkalt. Det er verd å notere — og av klar betydning for neste fase — at Paal Berg til siste stund svadet at Stortinget rettslig sett ikke eksisterte.

At Stortinget skulle komme sammen, betydde mange ting. Ikke bare en normalisering på nasjonalfor-samlingsplanet — om man da kunne snakke om normale forhold med tingmenn valgt 9 år tidligere. Heller ikke bare at 150 mann derved ville få innflytelse over de videre hendinger. Først og fremst lå betydningen på det plan der det annet hovedproblem befant seg: regjeringsdannelsen. Med et storting i funksjon var det gitt at det måtte bli dannet en parlamentarisk regjering, et styre med Stortingets tillit. Og det store spørsmål som bare få så klart dengang, var da dette: Hvilken tillit ville det være mulig for hjemmefrontens ledere å vinne, ikke bare men partiene, men også innen kretsen av partiledere i Stortinget? Det spørsmål fant sin løsning under regjeringskrisen i midten av juni.

(Fortsettes mandag)

ST
St
re
ve
li
h
g
n
n
U
le
er
sk
fr
n
m
al
A
ir
of
l
Ti
ut

organ med bestemte funksjoner med en utbredt politisk kontroll over den sivile hjemmefront.
ROLF KLUGE
Artikkel nr. 1 stod på kronikkplass igår.

Fortsatt fra 2. side.

Kronikken -

Allerede i mai merker imidlertid andre grupper seg ut. De politiske partiene våkner til liv, rekonstrueres og trer i aktivitet. I deres organisasjonsapparater finner vi de egentlige partipolitikere, partieliten. Høyre samler seg til virksomhet, temporært ledet av Arthur Nordlie, Venstre er også i en overgangsfase med Knut Markhus som foreløpig leder og med presidentskapsmannen Nerl Valen ved sin side. Bondepartiet er ikke i systematisk aktivitet, men partiets førstemenn er Nils Trædal, Hans Holten og presidentskapets mest kamplystne medlem, Gabriel Moseld. Kommunistpartiet er i full slagkraftig virksomhet med Peder Furubotn som den grå eminens og reelle leder. Arbeiderpartiet er klarest strukturert og tidligst ute med gjenoppbyggingen. Der finner vi de gamle «store» — Tramæl, Konrad Nordahl, Oscar Torp. Men først og fremst Einar Gerhardsen. Fra sin førkrigsposisjon som nestformann overtar han i mai automatisk formannsvaret etter Torp og etablerer seg mer og mer som periodens mest markante skikkelse.

Omkring menn som disse — og stadig mer åpenbart innen partiapparatenes ramme — utspilles den politiske prosess. Det er neppe å gå noens ære for nær om man understreker at de fire hovedpersoner er Berg og Gerhardsen, fra måneds-skiftet supplert med Nygaardsvold og Hambro.

av 400

Fortsatt fra 2. side.

Dannelse -

Uramatiske begivenheter holdt Hartmann den 12. september en tale i radio fra London, hvor han opptrådte som hjemmefrontens mann. I de dager ble radio-apparatene inndratt.

De andre i kretsen fortsatte å møtes i mindre grupper, men la ikke an på å virke som noen ledelse hjemme. Først da det året etter kom istand en fast korrespondanse med regjeringen, ble kretsen mer fast organisert og supplert med nye menn.

Dannelsen av «Kretsen» i den norske hjemmefrontbevegelse var, som man ser, en stor politisk improvisasjon. Vanlige demokratiske formbegrep som representasjon og mandat, leter man forgjeves efter. De menn som møttes på Grimelund meren 1941, hadde ikke noe slikt å støtte seg til. Allikevel fremstilte de seg for regjeringen med henstillinger av den mest vidtrekkende politiske betydning, og i løpet av krigen utviklet «Kretsen» seg til et

esodden nedalen re, nye rundt. og det Anleg- låneder ne man kke var ed bas- ter en er ve- yr som utoma- ålt til- sekum- maks- imet er middel. ggelsen n uten an nu sanlegg kapas- aalsrud erksom i Oslo- . Man erings- lytrali- fjerne toffer. an nu e for- genior

nyttneve-
r kretl og
pp dører
ervektere

kompan-
Stewart
— som
Det setter
ålsplaner,
å hente
med er
le blir
at man

tt filmen
glimt av
et broget
Med
søke har
orrykende
drabelige
pengene.
heien er
virkelig
og dia-
ge blink-
for kon-
len store
litt mer
de. Han
for å k
t sadist-
nelig rå-
tr helten
akke ved
ikiele nå

Fortsatt fra 2. side.

Dannelse -

Et vink til Paal Berg førte heller ikke til noe. Mange på møtet var av den oppfatning at de menn som allerede hadde virket som samlende krefter hjemme, ikke kunne unnværes der. Skjøsberg på sin side mente at det nå var viktig å arbeide for hjemmefronten utenfra. Han fikk medhold i dette av Paul Hartmann som i sin stilling som finansrådmann i Oslo hadde erfart hvor vanskelig det var å motarbeide nazistenes overgrep der.

Mot slutten av møtet foreslo Skjøsberg at man burde sende Hartmann til London. Dette ble godt mottatt. Hartmann selv var heller ikke uvillig til å reise, men ønsket litt tid til å tenke over saken. Det var da allerede enighet n at den mann som ble sendt, skulle inn i regjeringen som konsultativ statsråd, hvis London gikk

Tirsdag morgen 20. juni 1961. Nr. 275 **Aftenposten**

med på dette. Arbeiderpartiets representant, Einar Gerhardsen, hadde heller ingen innvendinger mot dette, men understreket at han opptrådte på partiets vegne og at han måtte forelegge saken for dets illegale ledelse.

Grimelund-møtet drøftet også ønskeligheten av å skifte ut London-regjeringens forsvarsminister Birger Ljungberg. På ham falt ansvaret for den manglende mineutleggelse og mangelfulle mobilisering i april dagene 1940, og det hersket stor forargelse i Norge over at han fortsatt ble sittende i regjeringen. Regjeringens prestisje led også sterkt under det.

Før møtet brøt opp, ble det gitt Oistein Thommessen, som kort efter skulle avlegge et nytt besøk i Stockholm, i oppdrag å rette to henstillinger til London-regjeringen: I. Regjeringen burde suppleres med en mann fra den krets som

var samlet på møtet, II. Regjeringen ble anmodet om å ta opp spørsmålet om Ljungbergs fortsatte virke som forsvarsminister til ny overveielse.

Enkeltvis eller spredt i smågrupper forlot mennene møtet, utspillet måtte nå komme fra London.

(Fortsettes imorgen)

ROLF KLUGE.

